

LLENGUA, FOLKLORE I ENSENYAMENT: UNA APROXIMACIÓ A L'OBRA
ETNOPOÈTICA DE JOSEP BATALLER CALDERÓN
Alexandre Bataller Català
Universitat de València

1. *Un mestre pioner en la introducció del valencià a l'ensenyament*

Josep Bataller Calderón naix a Ador (la Safor) el 1940 i, als tres anys, es trasllada a Benipeixcar, actualment un barri de Gandia, ciutat en la qual establirà la seua residència fins l'actualitat. Una vegada cursats els estudis de Magisteri obté, el 1970, una plaça a un centre escolar de Catalunya. Concretament a Terrassa, on s'hi estarà tres cursos. A terres catalanes pren contacte amb una nova realitat sociolingüística i, des d'Òmnium Cultural, s'estrena com a professor de català, impartint tres hores setmanals de classe. El 1973 torna definitivament al País Valencià. Exercirà la docència a l'escola de Llutxent durant dos cursos, on introduirà l'ensenyament del valencià, fent ús dels materials didàctics disponibles aleshores, com ara les *Beceroles* d'Enric Soler i Godes o el *Faristol*. De la Vall d'Albaida es traslladarà a l'escola de Vilallonga on serà mestre de socials durant setze cursos. D'ací passarà al CP Roís de Corella de Gandia durant nou cursos i, finalment, acabarà els dos últims cursos a l'IES Maria Enríquez, com a professor de secundària.

El seu nom va associat al Col·lectiu de Mestres de la Safor, el grup de mestres pioner en la introducció del valencià en l'ensenyament, esdevinguda el curs escolar 73-74.¹ Quan Sanchis Guarner prologà el primer llibre de Josep Bataller, no oblidà aquesta contextualització:

Cal dir també que la tasca del professor Josep Bataller, a més del do de l'oportunitat, té valuosos mèrits intrínsecs. Josep Bataller és un dels entusiastes i eficients membres del Col·lectiu de Mestres de la Safor que sense fer renou, amb molt poques ajudes i lluitant amb bastant incomprensió, duen a terme experiències pedagògiques d'una importància sense precedents sobre la introducció en l'escola de la llengua materna dels alumnes. I no es limiten a la llengua estricta, perquè inclouen també en la seua funció educativa, les cançons, les danses i, així mateix, els jocs infantils valencians (Sanchis Guarner 1979: 7-8).

¹ L'experiència començà en algunes escoles públiques de la comarca amb l'ajuda tècnica i econòmica de l'Institut de Ciències de l'Educació de la Universitat Literària de València. Es conformà un equip format per Marifé Arroyo, Josep Bataller, Lluïsa Coll, Vicent Costa, Gabriel Garcia Frasset, Lola López, Toni López, Antoni Martí, Josep Rausell, Mercè Rubio, Josep Ramon Sanchis i Josep Piera, qui exercia una secretaria permanent, i s'inicià el projecte d'investigació «Introducción a la lengua materna en educación preescolar y los primeros niveles de EGB». Paral·lelament l'equip preparà unes programacions, arrelades al medi socioeconòmic i cultural de la Safor, que començaren a experimentar-se el curs 1976-77. Significaven l'inici de les classes en valencià i de valencià en diferents escoles de la Safor (Agulló/ Malonda 1992: 33-34).

Entre els anys 1976 a 1987, a les poblacions de Gandia i Xest, impartí tretze cursos de «Lingüística Valenciana i la seua Didàctica», concretament en l'àmbit de la llengua i de la cultura popular, destinats al reciclatge dels professors. Durant aquells anys assistia els dissabtes, amb Vicent Costa i Vicent Faus, a l'ICE de València, als seminaris que s'organitzaven amb Sanchis Guarner. Col·laborà en la redacció dels materials didàctics per a l'ensenyament del valencià *Els vents del món*, dirigits per Pere Riutort. Com a membre de la Paraula Cristiana, destaca la seua participació en la introducció del «Cant de la Sibil·la» a l'ermita de Santa Anna de Gandia.

2. L'obra etnopoètica de Josep Bataller

Dividirem l'obra etnopoètica de Josep Bataller en tres blocs de publicacions.² Dos basats en la recerca i un tercer en la reflexió teòrica. El primer, relacionat amb els jocs infantils té com a referent *Els jocs de xiquets al País Valencià* (Bataller 1979) i la seua reedició *Jocs populars* (Bataller 1986b). Un segon el conformen les obres dedicades a la difusió i edició de rondalles, contalles i llegendes. Ací comptem amb les *Contalles populars valencianes*, I (Bataller 1981a), les *Contalles populars valencianes*, II (Bataller 1986a), les *Llegendes cavalleresques i de moros* (Bataller 1995), les *Rondalles i acudits valencians*, (Bataller 1997) i les *Rondalles de les comarques centrals valencianes* (Bataller 2001). El darrer bloc el conforma el seu treball d'àmbit acadèmic *Les rondalles valencianes* (Bataller 1999).

2.1 *Els jocs de xiquets al País Valencià* (1979)

L'edició del llibre naix com un encàrrec de l'Institut de Ciències de l'Educació de la Universitat de València, dirigit aleshores per Josep Iborra. El treball té com a objecte la descripció d'uns tres-cents jocs infantils tradicionals, amb la transcripció musical de vora quaranta cançons populars que s'hi relacionen. El punt de partida són els jocs infantils encara vius, per la qual cosa hom recorrerà a fonts orals. Els informants principals del llibre foren els alumnes de l'escola de Vilallonga de la Safor, a més d'informants de les comarques centrals: la Safor (Ador, Barx, Benipeixcar, Daimús, Gandia, Marxuquera, Oliva, Ròtova, Vilallonga), la Vall d'Albaida (Aiello de Rugat, Castellonet, Llutxent, Terrateig), la Marina (Benialí, Benidoleig). El treball fou prologat per Manuel Sanchis Guarner, el qual fou l'instigador de l'ampliació de l'abast de l'extensió del llibre, de les fonts orals a les escrites, amb la inclusió de jocs procedents de l'obra de Francesc Martínez (Martínez, 1947), a més del buidatge dels jocs presents al DCVB i a la col·lecció *Cuadernos de música folklòrica*, per incorporar-los al corpus global del llibre. La

² Deixem de banda l'obra literària i l'obra relacionada amb la didàctica de la llengua.

maquetació, correcció i impressió del volum, que com hem dit incloïa partitures musicals, anà a cura de Francesc Ferrer Pastor.

El treball constituí una eina útil per afavorir l'ensenyament de la llengua, pel component lingüístic implícit a uns jocs que començaven a desaparèixer dels carrers dels nuclis urbans. Jocs que contenen cançons («roda la mola», «Joan Petit quan balla», «la xata merenguera» o «xúmbala»), jocs de major motricitat («tocadeta», «tula», «tallar el fil», «la cadena», «els quatre cantons», «plantat i desplantat», «el mocadoret», «bandera», «marro», «el cavallet de l'amo», «fava llarga», etc.), jocs de córrer («conillons», «taulellet de Manises», «la roda», «el molinet» o «voladoret») o jocs de cercar i acaçar («catarroja», «conillets a amagar», «pedra a l'ou», etc.), només per esmentar-ne alguns entre els més significatius.³ Des del moment de la seua aparició es reconegué que l'obra era la més completa compilació de jocs populars infantils feta fins aleshores, amb la inclusió de transcripcions musicals, com assenyala la ressenya del musicòleg Salvador Seguí:

El Instituto de Ciencias de la Educación de la Universidad de Valencia ha publicado un magnífico trabajo de investigación de campo realizado por Josep Bataller Calderón, quien ha recopilado con entusiasmo y buen hacer «Els jocs dels xiquets al País Valencià». Más de doscientos cincuenta juegos infantiles se recogen sistemáticamente ordenados, en este valioso libro del que no nos habiéremos ocupado en esta sección, si únicamente apareciera la relación del los juegos, junto con su descripción y sus características; pero ampliando las posibilidades expresivas de las descripciones muchos de los juegos aparecen con las transcripciones musicales de sus entonaciones cantadas lo cual nos ha llevado a dejar constancia de la importancia de esta colección, la más completa que conocemos, en la cual se reúnen juegos de todo el país si bien la gran mayoría de ellos han sido recogidos en pueblos de la Safor (Seguí 1980).

Quan l'any 1975 Raimon proclamava, a «Jo vinc d'un silenci», la sentència «qui perd els orígens perd identitat» encetava la reivindicació per la recuperació de la identitat col·lectiva que trobaria la seua expressió en els primers anys de la democràcia. El llibre de Bataller té el do de l'oportunitat d'aparèixer just quan hi ha una necessitat col·lectiva per rescatar elements de la cultura popular d'arrel tradicional, que havien estat negats fins aleshores:

El folklore és l'ànima d'un País, i dins d'aquell el joc ocupa un lloc privilegiat. Per això la recerca de la identitat del nostre País és una feina realment important. Eix és el mèrit d'aquest treball, que per altra banda estudia uns aspectes prou inèdits dintre de la nostra realitat (Marín 1981).

³ Precisament, la classificació dels jocs proposada (afectivitat, motricitat, habilitat, força, etc.) ha estat un dels aspectes que més influència ha tingut en treballs posteriors d'autors diversos.

Era el moment de visualitzar els signes de la identitat valenciana, com el mateix autor afirma en una entrevista:

—Des de la seua experiència pedagògica, podria fer-nos veure com la introducció de certs jocs infantils valencians ajuda els alumnes a sentir-se més valencians, a redescobrir la identitat perduda del País?

—He treballat en pobles on els xiquets mantenen un sèrie de jocs tradicionals que ja no es practiquen a les ciutats. En aquest camp, la meua labor ha consistit a fer que els xiquets s'interessen pels seus jocs, així com per altres manifestacions culturals del poble —les rondalles, les cançons, els refranys, etc.— He procurat que sàpien apreciar aquests valors propis i s'hi identifiquen. Crec que aquest és el primer pas, bàsic, a partir de la realitat immediata i viscuda, perquè tinguen consciència del seu arrelament dins el País Valencià. He procurat fer-los comprendre que els valors culturals, per tal de ser-ho, no han de venir necessàriament de fora, de lluny i, sobretot, a través d'una llengua que no és la pròpia. Entre la gent major hi ha, per desgràcia, bona cosa d'aqueix complex d'inferioritat que és, al capdavant, la mentalitat diglòssica que els han inculcat. Quan veig les xiquetes jugar al sambori al pati escolar o els xiquets al cavallet de l'amo o a ili, pense que l'escola està dins el poble, i no tan sols en el sentit material de la paraula (Bataller 1981b: 16).

L'obra gaudí d'un èxit i reconeixement immediats, també per un factor intern, per la descripció exacta i precisa dels jocs tradicionals. Com ens indica Gabriel Garcia Frasset: «La gràcia està a descriure els jocs amb les mínimes paraules i amb la màxima claredat. És molt difícil descriure un joc i que s'entenga». Així ho entengué Sanchis Guarner, que en destacà la concisió, precisió, claredat i amenitat amb què estaven descrits els jocs:

Josep Bataller no s'ha reduït a observar i transcriure els jocs dels xiquets minuciosament i amorosa, des del magnífic observatori que és l'escola que regenta a Vilallonga de la Safor, en una de les contrades menys contaminades del País Valencià, on la llengua i les tradicions populars es mantenen encara prou pures i amb vitalitat plena, sinó que les ha completades amb l'estudi dels de molts altres pobles —i no sols dels veïns— i amb el despallament de tota la bibliografia. És clar que el recull no és exhaustiu, i difícilment podrà mai ser-ho, però sí que és ambiciós en amplitud i intensitat, i és d'esperar que en una segona edició podrà ser ampliat amb les comunicacions que vullguen fer a l'autor els bons fills de la terra interessats per les seues tradicions.

La replega ha estat feta amb rigor i fidelitat escrupolosament científiques, i a més a més, Josep Bataller posseeix una virtut que, per desgràcia, no abunda entre els folkloristes: sap expressar-se amb concisió, amb precisió i amb claredat, i encara amb amenitat.

Crec que l'autor d'aquest llibre ha prestat un important servei no sols a l'escola i al folklore, sinó a tota la societat valenciana. Felicitem-lo i felicitem-nos-en (Sanchis Guarner 1979: 7-8).

Posarem com a exemple la descripció d'un joc, amb un estil directe que cerca reproduir les cançons i les frases exactes, al temps que és concís, amb períodes sintàctics breus, que té cura pels detalls i la precisió:⁴

⁴ Podem comparar aquesta versió amb la que en dona la mestra Dolors Sendra, per a la Marina Alta, escrita en castellà, també molt precisa, amb inclusió de la cançó (Sendra 1951: 209).

Una xiqueta (o xiquet) més grandeta fa de mare dels conillets. Un xiquet fa de llebre. El joc comença quan tots els altres (els conillets) s'amaguen (quasi sempre de nit), mentre la mare canta:

*Conillets, a amagar
que la llebra va a caçar.*

*De nit i de dia
tocaran l'Ave Maria.*

Al final, pregunta:

Conillets, ¿ja esteu ben amagadets?

Els conillets responen *sí* o *no*. Si diuen que no, la mare tornarà a fer la mateixa pregunta fins que tots estiguen amagats. Aleshores, la llebre, que ha estat amb els ulls tapats per la mare, va en cerca dels conillets. Si n'agafa un, aquest farà de llebre.

Però els conillets se salven si, abans de ser agafats per la llebre, arriben on és la mare. Mentre hi corren, la mare els crida, tot dient:

Conillets, a la mare! Conillets, a la mare!

(Bataller 1979:74-75).

Des del moment mateix de la seua aparició, el llibre ha estat citat i reproduït múltiples i diverses vegades, no sempre amb l'esment de la procedència de la font. Per exemple, la revista del Sindicat de Treballadors de l'Ensenyament, l'*All-i-oli*, n'extrau jocs als primers números. I, el sociòleg Josep-Vicent Marqués empra textos del llibre per a encapçalar algun dels capítols del seu llibre *No és natural*.⁵ Tot i que s'hi indica que «Els textos de cançons i rituals de jocs infantils s'han pres de l'obra *Els jocs dels xiquets al País Valencià*, de Josep Bataller. Gràcies a l'autor per permetre'm reproduir-los i per haver fet el llibre» (Marqués 1980: 5), Bataller mai no va parlar amb Marqués i, per tant, mai no li'n va donar el permís referit. Aquest ha estat, potser, el destí de les descripcions d'uns jocs populars, reproduïts en moltes ocasions sense citar-ne la font.

2.2 *Contalles populars valencianes*, I (1981)

El llibre feia part d'una col·lecció adreçada als lectors joves, iniciada per Jesús Huguet al si de l'Institut Valencià d'Estudis i Investigacions (IVEI) i fou editat per Rosa Serrano, aleshores vinculada a la Conselleria d'Educació. El treball comptava amb un precedent, les *Contalles populars*, que foren presentades dins la 3a Escola d'Estiu de València de l'any 1978. Aquesta primera incursió en el món

⁵ Es tracta dels textos següents, que es troben en les pàgines indicades a continuació: 11 («Anirem a França»), 29 («Palmes, palmes, que ve el pare»), 37 («Mare, mare sorda!»), 47 («Per on passen els xiquets?»), 55 («A, el mestre me pegà»), 63 («Burro calent»), 69 («Per negre que siga l'home»), 105 («Llaora, vine»), 119 («La xata merenguera»), 125 (el procediment, no el text), 131 («A la una, la media luna»), 137 («Vols ton pare?»), 145 («A peté, centé»).

de la contallística constava de vint-i-sis rondalles arreplegades en la major part a Vilallonga, amb una voluntat de retornar a l'escola allò que havia sorgit d'ella:

Ha passat l'època en què el vell, assegut a la porta de casa, conatava rondalles als nés i altres xiquets veïns que li ho sol·licitaven. Avui dia les xiquetes tampoc no fan com aquell grup d'amiguetes que antany s'ajuntaven cada diumenge en una plaça petita i tranquil·la per contar-se les rondalles que havien sentit als pares i avis.

Les escoles dels pobles resulten un lloc apte per a la replega de les contarelles que romanen vives. Aquesta compilació de contalles no sols ha estat feta per a l'escola, sinó també ha estat realitzada, en bona part, a l'escola, concretament a Vilallonga de la Safor, població on han estat arreplegades (Bataller 1981a: 5).

Les il·lustracions són obra d'Enrique Garcia Coloma i Antoni Laveda, els quals il·lustraran també el segon volum, que en algun cas comptaran amb l'assessorament de l'autor. Aquesta primera compilació s'obrí amb la rondalla dita «Joanet», un homenatge al pare de l'autor, narrador de rondalles.

2.3 *Contalles populars valencianes*, II (1986)

S'hi apleguen trenta-tres rondalles, una llegenda i un succeït. Al pròleg s'esmenten les dues finalitats escolars que persegueix el recull, d'una banda l'acostament a la llengua i al patrimoni cultural i, de l'altra, la contribució a allò que ara en diem foment de la lectura:

Oferim aquest segon volum de rondalles, tot fent un aportació, modesta, en la tasca comuna de tants companys que treballen per la valencianització de les nostres llars i escoles. Volem que els xiquets hi cresquen fidels a la llengua, joiosament arrelats a la seua terra, com a hereus del patrimoni cultural al qual pertanyen les narracions, velles, supervivents, que tens a les mans.

Dins el camp de la literatura infantil, el llibre pretén contribuir a la formació, en els menuts, de l'hàbit de llegir. Per cert, la lectura de rondalles resulta un viatge estimulant. Els xiquets hi resten fascinats per l'acció, ja que el contingut del conte és ampli i complex com la mateixa vida humana (Bataller 1986A: 5).

Per la seua concisió i claredat, més d'un text etnopoètic batallerià ha estat inclòs dins un llibre de text per l'aprenentatge de la llengua. És el cas de la contalla present en un llibre de batxiller, «Tres me'n menge» (Bou 1991: 141).

2.4 *Llegendes cavalleresques i de moros* (1995)

S'hi recullen catorze llegendes populars valencianes. El llibre, publicat dins la «Biblioteca Infantil» de la Conselleria de Cultura, és fruit d'un encàrrec fet amb urgència, cosa que provocà que la redacció del volum haguera d'estar enllestida en només dues setmanes. Entre les llegendes aplegades, només una procedeix de

fonts orals: «El sant Crist de Balaguer». La resta és una recreació, amb el segell estilístic personal de l'autor, a partir de textos ben coneguts i editats: «El dragó del Patriarca», «L'espasada de Rotlan», «La font de la Patada», «L'avís de la rata penada», «El barranc de l'encantada», etc. Així ho justifica l'autor: «La llegenda del Sant Crist de Balaguer, me la van contar, separadament i fa molts anys, quan eren alumnes meus, Joan Baptista Ros Pavia i Vicent Xavier Ros Pavia, de Vilallonga de la Safor...» (Bataller 1995: 10).

2.5 *Rondalles i acudits valencians* (1997)

El gener del 1996, Josep Bataller presenta un projecte d'investigació al CEIC Alfons el Vell, la primera del qual dona origen a aquesta publicació. El mateix Bataller explica quin objectiu es pretén. D'una banda, la replega i transcripció de rondalles de la Safor («Com que és urgent la replega de les rondalles valencianes que encara romanen vives, realitzar aquest treball de camp a la Safor») i, de l'altra, la inclusió de rondalles i acudits populars valencians de caràcter infantil («Oferir una àmplia mostra d'acudits populars valencians de caràcter infantil, cosa que fins ara no s'ha fet»). La metodologia seguirà el següent procés: «1. recerca de rondalles, 2. replega, 3. transcripció, 4. classificació i 5. ordenació. Transcriure amb fidelitat les narracions. Indicar els llocs de procedència de les rondalles i els noms dels informadors».

El format és propi d'un llibre infantil, amb uns dibuixos molt atractius, per la qual cosa gaudí d'un gran èxit en el circuit comarcal, fins al punt que es troba actualment exhaurit. Alguna de les rondalles incloses és tota una troballa: «“Les tres xernetes” arreplegada a Pinet per Josep Bataller és una molt bona versió d'una rondalla gairebé impossible de trobar en català» (Beltran 2007: 38).

2.6 *Les rondalles valencianes* (1999)

La segona part del projecte del CEIC dona lloc a aquest llibre de síntesi, reflexió i estudi sobre les rondalles. Un treball teòric sobre la rondalla en general i, especialment, sobre les rondalles valencianes que aborda tres qüestions bàsiques:

- La catalogació de les publicacions de rondalles valencianes i la presentació de les llistes de rondalles que hi apreixen.
- La catalogació i sistematització de les fórmules inicials i finals de les rondalles valencianes.
- El marc de les rondalles valencianes dins el domini lingüístic català i en relació amb la rondallística europea.

Per a la documentació del llibre féu una estada a Barcelona, per consultar els fons de la Biblioteca de Catalunya, i diverses a València, a la Biblioteca Valencia-

na. Rafael Beltran, considera aquest treball un referent: «Un llibre imprescindible —el primer i fins ara únic estudi general que aborda el tema en conjunt» (Beltran 2007: 24).

2.7 *Rondalles de les comarques centrals (2001)*

Dins del marc de l'anomenat Consorci de les Comarques Centrals Valencianes, aquest recull, destinat novament al públic infantil, editat per la Caixa d'Estalvis d'Ontinyent, fou un encàrrec de tres centres d'estudis comarcals: el CEIC Alfons el Vell, l'Institut d'Estudis de la Vall d'Albaida i l'Institut d'Estudis Comarcals de la Marina Alta. En consonància amb els objectius del projecte, els informants pertanyien a les comarques centrals valencianes: la Safor (Ador, Bellreguard, Benifairó de la Valldigna, Beniopa, Benipeixcar, Daimús, la Font d'En Carròs, Gandia, el Grau de Gandia, Marxuquera, Oliva, Piles, el Real, Ròtova, Simat, Vilallonga, Xeresa), la Vall d'Albaida (Aielo de Rugat, Montixelvo, Pinet), l'Alcoià (Alcoi, Benifallim), la Costera (Xàtiva), el Comtat (Beniarrés) i la Marina Alta (Benirrama).

Les quaranta-una rondalles apareixen classificades en tres grups: rondalles meravelloses o fantàstiques i llegendes (set mostres), rondalles costumistes, acudits i contes en broma (trenta-tres mostres) i rondalles d'animals personificats (onze mostres). El llibre està encapçalat per un pròleg molt aclaridor de l'autor, on mostra la seua capacitat de reflexió i síntesi. Les paraules finals són tota una declaració de principis:

La rondalla és un fet etnogràfic, folklòric, literari i lingüístic i es presta a l'anàlisi feta des d'aquests diferents punts de vista i d'altres. [...] Ara bé, la finalitat de la rondalla, com a art que és, concretament literatura, és la de proporcionar fruïció estètica: el plaer d'escoltar relats de ficció, el plaer de llegir-los (Bataller 2001: 20-21).

3. *Metodologia de la recerca etnopoètica*

3.1 *Formació autodidacta i metodologia*

Fet el breu repàs a les set obres publicades per Josep Bataller, és el moment d'acabar la qüestió de la formació i de la metodologia emprada en la recerca etnopoètica. El mateix Josep Bataller ens declara, en la conversa personal, la seua formació autodidacta i el referent inicial de l'obra d'Enric Valor: «M'influeix un poquet. És la referència que jo tinc. No tenia més bibliografia». Més enllà de la tasca rondallística, tots dos mantingueren una relació personal: «parlàvem de filosofia, de les novel·les». Per a la formació lingüística, Josep Bataller ens destaca el mestratge de Carles Salvador amb les obres *Gramàtica valenciana* i *Parleu bé!*

La seua formació folklòrica s'inicia amb la descoberta dels *Cuadernos de música folklórica valenciana*.

Hem fet el recompte de cent seixanta-nou informants diferents que han servit de base per a la recollida dels materials etnolingüístics publicats. Des dels inicis, sempre amb el rigor per fer constar, associat a cada text editat, la indicació del nom de la persona i el lloc de procedència. Quan preguntem pel mètode de recollida de dades se'ns diu que forma part dels interessos vitals. Si Josep Pla explicava que la deformació periodística li feia veure la vida en forma d'article, Josep Bataller ens descriu la seua metodologia folklòrica com una forma de vida, «un costum que tens». No podem parlar, doncs, d'un únic mètode, perquè «la metodologia és diversa i les circumstàncies són diverses»:

Siempre he procurat aprofitar les ocasions. Més que sistemàtica, [la metodologia] és un costum que tens i amb el temps va donant fruits. Tu vas arreplegant, arreplegant. I quan tens ocasió i eixa persona es presta, o perquè demostra molt d'interés, aleshores li vas traent.

És per això que el recopilador avesat té un sentit especial per detectar l'existència d'informants que puguin ser útils, «detectar si hi ha un filonet», és a dir «si n'hi ha o no n'hi ha». En diverses ocasions, les rondalles són fruit d'un treball de camp premeditat, que fa anar a cercar els informants.⁶

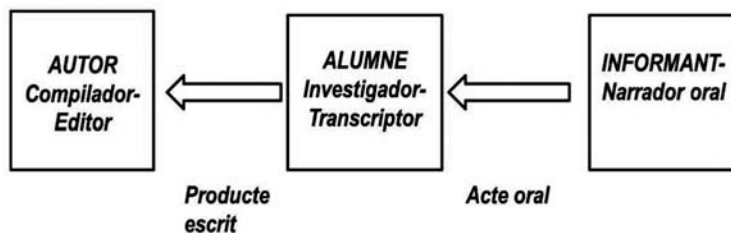
3.2 *L'àmbit escolar de la recerca*

En la major part d'ocasions, les rondalles han estat el fruit d'un treball escolar. Un projecte d'investigació social per a les matèries de «llengua» i «ciències socials», que ha donat com a fruit uns treballs escrits, que seran després la base de les redaccions dels textos. Són rondalles que han estat recollides a l'escola a partir d'una transcripció escrita, no mai enregistrades. És el nét qui fa d'investigador dels relats orals dels avis: «Persones majors que tenien coses mortes. Quan va el nét i s'interessa per això, per a ella és una alegria molt gran». El text folklòric obtingut és el resultat d'una pràctica mediada, que no es fa personalment «dels llavis de l'informant», a qui moltes vegades no es coneix.⁷ L'informant contarà oralment el relat al nét, el qual transcriurà per escrit el text oral i el farà arribar

⁶ Un cas és la rondalla «La raboseta i el llobet» (Bataller 2001: 108-109), que fou recollida en un viatge a Benifallim (l'Alcoià).

⁷ Habitualment identifiquem la tasca del folklorista com aquella persona que recull els mateials etnopoètics directament «dels llavis del poble», com era el cas d'Alcover: «Mossèn Alcover, a còpia de paciència i laboriositat, havia anat recollint de llavis del mateix poble aquelles contarelles que la tradició oral havia conservat i elaborat» (Llompert 1964: 124).

al mestre, que finalment serà l'editor de la rondalla, tal com mostra l'esquema següent:

Vicent Ferrando, que fou un d'aquets alumnes investigadors i actualment és bibliotecari a Vilallonga ens ha explicat el concepte de «tasca escolar» que era a la base d'aquest treball recopilador:

Haviem de recollir tota mena de cançons, jocs, històries, etc. que ens contaven els nostres avis i pares. La recollida de materials la feia vinculada a l'assignatura de valencià (al llarg dels tres cursos que durava la segona etapa: 6é, 7é i 8é), als cursos 78-79, 79-80 i 80-81, quan el valencià estava introduint-se a les escoles. Quan entràvem a classe li entregàvem les tasques; posteriorment, bé quan acabava la classe, bé mentre la resta de companys estava fent altres coses, ens cridava d'un en un perquè li aclaríem els dubtes que poguera tenir. Li presentàvem els materials per escrit i, al mateix temps, li'ls explicàvem oralment. Si a l'hora de cantar-li alguna cançó no li quedava clara, ens demanava que li l'enregistràrem. Si la mateixa història l'havia sentida en algun altre poble amb certes variacions, ens ho comentava i ens deia que li ho preguntàrem als nostres informadors (pares, avis...) per comparar-les.

D'altra banda, érem els mateixos companys els qui ens explicàvem les rondalles que havíem recollit. També aprofitàvem l'hora del pati per jugar als jocs que havíem aportat.

La tasca de Josep Bataller s'emmarca dins el treball de grups de mestres de renovació pedagògica, que proposaren la recuperació del patrimoni oral amb finalitats educatives (Pelegrín 1984: 174), just en el moment de la transició, com ha remarcat la folklorista hispanoargentina Ana Pelegrín:

Los serios intentos de recuperación del patrimonio cultural y popular, tienen una estrecha relación con un replanteamiento educativo, en los diversos grupos de trabajo de maestros, y los movimientos de renovación pedagógica. La escuela no es la deparadora de la Cultura, ni el maestro el detentador y poseedor privilegiado de los bienes culturales. La escuela, por el contrario, en cuanto a comunidad escolar, necesita entroncarse con la vida, abrirse a la vida, ser un sitio de encuentro; potenciar la relación y el descubrimiento del niño, la familia, el entorno. «En la escuela, desde la escuela también se investiga». Esta es la formulación de los grupos de maestros de renovación pedagógica como Rosa Sensat (Barcelona), concretizada en cursos de la Escola d'Estiu, en la edición de *Folklore a l'escola bressol*. También, *A la Rueda rueda, Pito pito colorito* (1976), *Olles, olles de vi blanc*, de Asunción Lissón y Eulàlia Valeri; los artículos de *Folklore a l'escola*; revista *Perspectiva Esco-*

lar (1981). En Villalonga de la Safor (Valencia) Josep Bataller, realitza una meritoria labor de recuperació. Ha publicat: *Contalles populars Valencianes* (1981), textos de cuentos para y desde la escuela, afegint el excel·lent llibre *Els jocs dels xiquets al País Valencià* (1979) (Pelegri, 1983: 68).

El propi autor és conscient de la necessitat de recollir el llegat per transmetre'l a les generacions futures, davant l'arribada del nou paradigma tecnològic i audiovisual, una tasca que és missió també dels mestres:

Les rondalles a casa nostra són, ara, una realitat fragmentària, empobrida. I continuen desapareixent. Encara queda, però, matèria per al treball de camp dels folkloristes, tot i que siga espigolant. Hem de continuar replegant per tal de tenir a l'abast aquest patrimoni, disponible, per a la transmissió tradicional i, així mateix, per a les noves formes de transmissió, no sols el llibre, sinó també els suports audiovisuals més avançats (gravacions i dibuixos animats). Es tracta d'aprofitar, per a la rondallística, les noves tecnologies, on es perd la relació directa, personal, però es guanya la comunicació massiva.

El fet clau de la recuperació de les rondalles valencianes ha estat la introducció del nostre idioma en l'ensenyament. Per diverses raons: perquè ha ensenyat a llegir en valencià i perquè ha motivat que els mestres les introdueixen en l'ensenyament i, fins i tot, enceten la labor dels folkloristes. La major part de la recerca és obra de persones vinculades a l'ensenyança, sobretot mestres d'escola. I m'atreiria a afirmar que els professors formen el col·lectiu que més està destacant en la revalencianització de la societat (Bataller 1999: 119-120).

3.3 Fonts orals, literaturització i normativització

La primera qüestió que es planteja són els criteris d'edició dels textos recollits, de testimonis orals diversos. De vegades s'opta per triar-ne una entre les versions obtingudes, és el cas de «Peret i Marieta», de la qual Bataller en tindrà recopilades vora una trentena de mostres. En altres ocasions es decideix refondre dues versions en una de nova, un camí que ara no posaria en pràctica, que ha donat rondalles com «El cendrós», versió d'«Home roig, gos pelut i pedra redona» (Bataller 1997: 15-28; reproduït a Beltran 2007: 344-355).⁸ Com a mostra del procediment, transcrivim les primeres línies de les dues versions dels informants i de la finalment editada:

Això diu que era una home viuado que tenia tres fills. Hi havia dos que eren molt valents i l'altre era un que sempre estava gelat i estava a vora el foc i el germans li dien el «cendrós». El fill major li va dir a son pare: «Pare, jo me'n podria anar a estar en amo». I son pare no volia perquè allí tenien prou menjar i prou faena, però el fill li va contestar: «Pare, no tenim diners i anem mal vestits i mal calçats». I son pare, veient que el fill tenia raó li va

⁸ Possiblement per aquesta raó la rondalla recull diversos motius ATU: 1003 *Treballar fins que:* 1000 + 1003 + 1029 + 1007 + 1004 + 1060 + 1062 + 1049 + 1088 (Beltran 2007: 655-656).

dir a l'anar-se'n tres consells: «no et fies d'home roig, gos pelut i pedra redona»
(Miquel Àngel Gisbert, Vilallonga)

Això diu que eren tres germans que vivien en Benissuera i no tenien pare. Un bon dia el major li diu a sa mare:

—Mare, donem la bendició que me'n vaig pel món.

Sa mare li diu: Tan bé que estem ací, no te'n vages. —No, no, me'n vaig—

—Està bé, fill meu, però fixa't bé en el que et dic: no et fies d'home roig, gos pelut i pedra redona, que donen mala sort.

(Josepa Mas, el Real de Gandia)

Això diu que era una vídua que tenia tres fills. El més menut es deia el Cendrós. Els altres dos li havien tret aqueix malnom perquè a l'hivern sempre tenia fred i el veien, sovint, arimat a la llar. No era tan fort com els seus germans, però sí molt més espavilat que ells.

Un bon dia, el major va i diu a sa mare:

—Mare, donem la benedicció, que me'n vaig pel món.

(Bataller 2007: 15)

La proposta d'Enric Valor consistent a literaturitzar els materials orals recollits, és reconeguda com una influència per Bataller: «afegir alguna coseta per a adornar més». Sempre detalls menors. Una pràctica que l'autor adorer confessa que, a hores d'ara, evitaria. Tot i això, considera que el lector avesat hauria de saber destriar què és una interpolació, un afegitó i què és original: «una persona experta sap que eixe trosset no es correspon... per exemple dir que la casa de Joanet té “tres navades”».⁹ Les rondalles batallerianes reelaboren literàriament els materials recollits, però principalment operen un treball de normativització lingüística. El model de llengua normativa exclou les formes reals i originals, quan aquestes són excessivament dialectals o, directament, es tracta de castellanismes. Per tant, la forma lingüística i l'estil literari moltes vegades van en detriment de l'espontaneïtat i de la vivesa de la llengua oral. Això no lleva que la pretensió siga ser fidel a l'original, amb una llengua directa i expressiva, tal com s'ha assenyalat justament sobre les rondalles: «reescries amb un estil sempre fidel a l'oralitat, expressiu, molt abundós en lèxic, natural i graciosíssim» (Beltran 2007: 3).

Però cal anar amb compte amb aquesta mena d'operació, perquè no són textos que ens permeten extraure'n observacions dialectals. Posarem dos exemples. En primer lloc, el joc de cartes del «tute» és normativitzat com a «tuti». La forma triada provoca que, en un estudi lingüístic, puguem arribar a llegir alguna observació esbiaixada, com ara considerar que es tracta d'un «tancament de “e” àtona

⁹ «Vivia en una casa de tres navades, la qual tenia un rebost gran ben assortit de gerres d'oli i de vi i de tota mena de queviures» (Bataller 1981a: 9).

en “i”»,¹⁰ I, un segon cas: quan un lector amb un mínim geni de la llengua llig «El marit babau» pensa de seguida que l’informant haurà parlat d’un marit «tonto». De vegades, el geni té absències i hom pot arribar a suposar que el mot «babau» puga tenir un interès lingüístic especial.¹¹

4. *Cloenda: el sentit unitari d’una obra*

La primera consideració amb què volem cloure la nostra exposició és la sensació d’unitat i coherència que presenta l’obra de Josep Bataller. Un filòleg empeltat de folklorista, un mestre que investiga a l’aula i que recull tota mena de materials etnopoètics per tal de retornar-los al poble d’on naixen, i molt especialment als xiquets («tots els llibres han sigut pensats per a xiquets»). Una enorme clarividència per analitzar el seu propi objecte d’estudi, que el fa arribar a la convicció que cal revitalitzar més no col·leccionar rondalles.

A més dels xiquets, l’obra de Bataller ha arribat al món acadèmic i el buidatge dels tres primers llibres dins l’*Índex tipològic de la rondalla catalana* (Oriol/Pujol 2003), posteriorment completat al *Rondcat*, on podem trobar 178 entrades que li són associades, ha significat una ampliació en el coneixement de la seua obra. Finalment, el treball que significa el seu reconeixement és la seua inclusió dins les *Rondalles populars valencianes* (Beltran 2007) on s’hi reproduïxen vint-i-tres rondalles seues entre les dos-centes quaranta-sis que conformen el conjunt,¹² al temps que se’l valora com un dels grans rondallistes valencians del segle xx: «un dels millors arreplegadors i escriptors de rondalles valencianes» (Beltran 2007: 24).

La seua presència a múltiples llibres de text mostra la irradiació escolar de la seua obra, tot i que l’ombra d’Enric Valor —que ens ha llegat un corpus de 36 rondalles— és molt gran i pot eclipsar la resta d’autors que en continuen la tasca. Potser per això, Josep Bataller, fins i tot en l’àmbit comarcal, és més «conegut que no reconegut» (V. Ferrando). Tot i això, Josep Piera ens dóna la sentència precisa: «El treball de Josep Bataller suposen una gran aportació per a l’ús escolar, cultural i popular de la llengua».

A hores d’ara, Josep Bataller prepara diversos treballs relacionats amb una

¹⁰ «Tuti (cast. tute): jugar al tuti (Callosa). També tuti a Vilallonga de la Safor» (Colomina 1991: 18).

¹¹ És el cas d’una tesi doctoral basada en la compilació de trenta-una rondalles de la Valldigna, dèneu de les quals són transcripcions literals extretes d’obres de Bataller —del qual l’autor no en té notícia— que es presenta com a suposadament inèdit: «un treball d’investigació inèdit en una zona històricament valencianoparlant i que, fins el moment, només oferia narracions publicades molt esporàdicament» (Gimeno 2009: 298). Com que es diu que «hem inclòs aquells mots o expressions que, per la falta d’ús, pel pas del temps o pel canvi social, ja no s’utilitzen i poden ser desconeguts o imprecisos» (Gimeno 2009: 33) quan es comenta aquesta rondalla s’anota senzillament: «Vocabulari d’interès: Babau: m. Badoc» (Gimeno 2009: 106).

¹² Les rondalles reproduïdes de Bataller a Beltran (2007) són les següents: 4, 9, 13, 21, 23, 52, 70, 73, 98, 114, 126, 130, 136, 156, 177, 179, 180, 192, 195, 202, 209, 228, 231 i 233.

varietat de gèneres etnopoètics.¹³ Al repertori de fraseologia que està ultimant, li seguiran uns altres projectes relacionats amb la cultura popular, les rondalles i els jocs, els quals pretenen traure a la llum materials inèdits. Una tasca pacient, una passió d'anys que dona fruits i que és una mostra de l'esforç d'una generació de mestres entusiastes de la cultura popular i de l'idioma.

BIBLIOGRAFIA

- AGULLÓ, C.; MALONDA, B. (1992): *Valencià a l'escola: memòria i testimoni*, Gandia, CEIC Alfons el Vell.
- BATALLER, J. (1979): *Els jocs de xiquets al País Valencià*, València, Institut de Ciències de l'Educació. Universitat de València.
- (1981a): *Contalles populars valencianes*, I, València, Institució Alfons el Magnànim.
- (1981b): «Entrevista amb En Josep Bataller Calderon», *Saó*, núm. 35 (març 1981), p. 15-18.
- (1986a): *Contalles populars valencianes*, II, València, Institució Alfons el Magnànim. Institució Valenciana d'Estudis i Investigacions.
- (1986b): *Jocs populars*, Picanya, Bullent.
- (1995): *Llegendes cavalleresques i de moros*, València, Generalitat Valenciana.
- (1997): *Rondalles i acudits valencians*, Gandia, CEIC Alfons el Vell.
- (1999): *Les rondalles valencianes*, Gandia, CEIC Alfons el Vell.
- (2001): *Rondalles de les comarques centrals valencianes*, Ontinyent, Caixa d'estalvis d'Ontinyent
- BELTRAN, R. (2007): *Rondalles populars valencianes. Antologia, catàleg i estudi dins la tradició del folklore universal*, València, Universitat de València.
- BOU, O. et al. (1991): *De bat a bat*, 3. *Literatura i llengua*, Alcoi, Marfil.
- COLOMINA, J. (1991): *El valencià de la Marina Baixa*, València, Generalitat Valenciana. Conselleria de Cultura, Educació i Ciència. Direcció General de Política Lingüística.
- GIMENO, V. (2009): *El gènere narratiu de tradició oral a la Valldigna*; tesi doctoral dirigida per Pascuala Morote i Carlos Sanz, València, Universitat de València. Departament de Didàctica de la Llengua i la Literatura.
- LLOMPART, J. M. (1964): *La literatura moderna a les Balears*, Mallorca, Moll.
- MARÍN, E. (1981): «Els jocs dels xiquets al País Valencià», *Saó*, núm. 35 (març 1981), p. 26.
- MARQUÉS, J. V. (1980): *No és natural (per una sociologia de la vida quotidiana)*, València, Prometeo.
- MARTÍNEZ, F. (1947): *Còses de la meua terra (la Marina). Terça tanda i darrena*, València, Impremta Diana.
- ORIO, C.; PUJOL, J. M. (2003): *Índex tipològic de la rondalla catalana*, Barcelona, Centre de Pomoció de la Cultura Popular i Tradicional. Departament de Cultura. Generalitat de Catalunya.
- PELEGRÍN, A. (1983): «Folklore y literatura», *Cuadernos de Pedagogía*, núm. 101 (1983), p. 66-68.
- (1984) *Cada cual atiende su juego. De tradición oral y literatura*, Madrid, Cincel.
- SANCHIS GUARNER, M. (1979): «Pròleg» dins *Els jocs de xiquets al País Valencià*, València, Institut de Ciències de l'Educació. Universitat de València, p. 7-8.
- SEGÚ, S. (1980): «Els jocs dels xiquets al País Valencià», *Levante* (31-VIII-80), p. 16.
- SENDRA, D. (1951): «Canciones y danzas de la comarca de Pego», *Cuadernos de música folklórica valenciana*, núm. 3, València, Instituto Valenciano de Musicología. Institución Alfonso el Magnánimo. Diputación Provincial de Valencia, p. 167-257.

¹³ Ha participat, el 2004, al curs de la UIMP de València «El cuento folklórico en la literatura y en la tradición oral» i, el juliol de 2012, a la Universitat d'Alacant, ho ha fet en el curs «Llengua, ensenyament i diversió. Taller de jocs populars valencians».